

Het Israëlich-Palestijns conflict

De rol van de ruimte

Het Israëlich-Palestijns conflict staat hoog op de internationale politieke agenda en is bijna onafgebroken aanwezig in het nieuws. De rol die ruimte speelt in het conflict wordt niet systematisch belicht. Ruimte reflecteert en construeert machtsrelaties. Planning 'ordent' de ruimte en doet dus willens en wetens mee met het getouwtrek om macht. In dit artikel wordt de rol van de ruimte geïllustreerd aan de hand van een korte schets van de geschiedenis van het conflict.

WIET VANDAELE

Het huidige Israël verwisselde in het verleden regelmatig van heerser: nu eens waren het Egyptenaren, dan weer Romeinen, Arabieren of kruisvaarders. Voor de Eerste Wereldoorlog maakte de regio deel uit van het Ottomaanse Rijk. Het was een vruchtbaar gebied met een economie gebaseerd op landbouw en pelgrimage en in de steden werd handel gedreven gericht op de Europese markt. Door de strategische ligging was de interesse van de toenmalige supermachten voor de regio in de tweede helft van de negentiende eeuw toegenomen. Palestina vormde een draaischijf tussen drie continenten, flankeerde het Suezkanaal en bevatte de monding van een pijpleiding voor de steeds belangrijker wordende olie. Verschillende Europese mogendheden bouwden er eigen instellingen. Onder invloed van toenemend antisemitisme ontstond in die periode in Oost-Europa het zionisme: een nationalistische beweging die ijverde voor een joodse staat, bijvoorbeeld in Palestina. Onder andere onder invloed van deze beweging was eind negentiende eeuw een beperkte, overwegend seculiere, joodse instroom op gang gekomen en vanaf 1880 stichtten joodse immigranten er agrarische kolonies.

Interbellum

Om na de Eerste Wereldoorlog aanspraak te kunnen maken op Palestina probeerde Groot-Brittannië zoveel mogelijk bondgenootschappen te sluiten met lokale groeperingen: ze steunde zowel de Arabische onafhankelijkheid, als de vestiging van een nationaal tehuis voor het joodse volk. In 1917 veroverde Groot-Brittannië Palestina op de Turken en in 1922 wees de Volkenbond Palestina officieel toe aan het Britse mandaatgebied.

De Britten voerden een ruimtelijk orderingsbeleid in. In 1918 vaardigde mili-

tair gouverneur Storrs de verordening uit dat alle nieuwbouw bekleed moest worden met grote, vierkante natuursteentegels die in de omgeving van Jeruzalem werden gewonnen. De bedoeling van de restauratieverordening was om Storrs' romantische en religieuze beeld van de stad ten tijde van Christus te herstellen. Omdat Jeruzalem in het joodse geloof een heilige stad is, is de grond er ook heilig - ook wanneer die in tegelvorm tegen een gevel terecht komt. Later kregen sommige nieuwe kolonies op de Westelijke Jordaanoever ook een dergelijke bekleding wat ze een even heilige status gaf als Jeruzalem, hoe ver ze er ook vandaan lagen. Hierdoor werden ze bij toekomstige onderhandelingen ononderhandelbaar.

Tijdens het Britse bestuur waren ook joodse organisaties actief met eigen bestuurlijke bevoegdheden. Het Joods Agentschap bijvoorbeeld hield zich onder andere bezig met immigratie en het Joods Nationaal Fonds met geografie. Achteraf beschouwd lijkt het alsof dergelijke organisaties het pad effenden naar een eigen staat. Door de armslag van het Joods Agentschap afwisselend te beperken en vergroten, probeerde Groot-Brittannië zowel de joodse immigranten als de Arabieren te vriend te houden.

Het Joods Agentschap zette een grondpolitiek op. Het collectief grondbezit dat gebaseerd was op de dorps- en familie-structuur werd afgeschaft. De Mewat Land Ordinance bepaalde dat als een eigenaar zijn land drie jaar niet bewerkt hij zijn eigendomsrecht verliest. Tegen 1929 was daardoor al duizend vierkante kilometer land in handen van zionistische organisaties en particulieren. Deze landvererving werd gevolgd door de bouw van nederzettingen. Het zionisme had toen een belangrijke seculiere, socialistische peiler. Men dacht in Israël

een nieuwe modelmaatschappij te kunnen opbouwen. Dit streven kreeg een ruimtelijke vertaling in nieuwe steden en dorpen.

Tel Aviv bijvoorbeeld werd in 1909 gesticht door joodse inwoners van het naburige Jaffa. Het werd een stad met een Europees, functionalistisch uiterlijk. De ontwikkeling vond plaats tussen 1930 en 1950 naar het ontwerp van de Schotse botanicus-planoloog Patrick Geddes. Hij had daarbij een stad van honderdduizend inwoners voor ogen gehad. Enkele grote noord-zuidassen vormden de commerciële ruggengraat en de hier haaks op geplaatste boulevards voerden de mediterrane bries de stad in. De blokken die door dit patroon werden afgebakend werden ingevuld met smallere straten die woonwijken ontsloten. Geddes combineerde hier egalitaire elementen uit de functionaristische Bauhausstijl met bourgeois elementen uit de Garden City beweging, zoals de hiërarchie in de straten en woningtypes. Het contrast tussen het joodse, kosmopolitische Tel Aviv en het Engelse, historiserende Jeruzalem is frappant.

Meer in het binnenland ontstonden nieuwe, agrarische kolonies: kibboetsen en mosjavim. Een mosjav was een landbouwnederzetting met gemeenschappelijke productiemiddelen, in een kibboets waren daarnaast ook alle bezittingen van iedereen. Sommige van deze nederzettingen werden gebouwd

De 'Witte Stad' Tel Aviv. De 4000 gebouwen in Bauhausstijl zijn sinds kort werelderfgoed. (Foto AP/Ariel Schalit)

catie van 'Arabische' kaarten. Benvenisti omschrijft deze naamgeving als een poging tot domesticatie van het landschap.

In het interbellum vormden deze kaarten de basis voor de erkenning van een nederzetting door het Britse gezag. Aan een beschrijving van de bestaande toestand werd dus een recht gekoppeld. Ook later zouden kaarten op zo'n manier worden gebruikt: een dorp dat niet op de kaart staat, krijgt geen aansluitingen op voorzieningen en infrastructuur. Dat is een impliciet rotingsbeleid voor de niet gekarteerde, vooral niet-joodse dorpen. Hier verdwijnt het verschil tussen kaart en plan.

Tweede Wereldoorlog tot 1967

Na de Tweede Wereldoorlog droeg Groot-Brittannië Palestina over aan de Verenigde Naties. Het opgestelde verdeelplan bleef een dode letter, omdat in 1948 een oorlog uitbrak tussen de zelfverklaarde staat Israël en de Arabische buurstaten. 750.000 Palestijnen sloegen op de vlucht. Toen de Arabische staten in 1949 capituleerden werden de frontlijnes staatsgrenzen en was Israël een stuk groter dan in het VN-verdeelplan was voorzien.

Vanaf dat moment begon Israël een eigen politiek-institutioneel kader op te bouwen en werden bestaande organisaties opgenomen in het staatsapparaat. Een reeks wetten op immigratie en landgebruik moest een grote immigratiegolf op gang brengen en de nieuwe

staatsburgers over het territorium verspreiden met de achterliggende filosofie dat een demografisch overwicht controle betekende.

Enkele voorbeelden zijn: de wet op de terugkeer van 1950 (alle joden krijgen bij een bezoek aan Israël het Israëliësch staatsburgerschap), de wet op de veiligheidszone uit 1949 (de staat mag een gebied tot militaire zone uitroepen) en de wet op het beheer van onbewaakt land uit 1949 (drie jaar lang onbewerkte grond kan worden opgeëist). Door wetten gecombineerd toe te passen werden oorspronkelijke bewoners gedelokaliseerd. Door landbouwgronden als militaire zone aan te duiden bijvoorbeeld, konden deze niet langer worden bewerkt. Na drie jaar werden deze gronden vervolgens door het Ministerie van Landbouw onteigend op basis van de wet op het beheer van onbewerkt land. Dergelijke combinaties werden vooral toegepast tussen 1948 en de jaren zeventig en leidden tot een de-Arabisering van Israël.

In 1965 werd een wet op de ruimtelijke ordening uitgevaardigd, die in vele opzichten leek op de planologische wetgeving in West-Europa. Een machtig en gecentraliseerd cluster van overheids- en semi-gouvernementele organen hield zich vanaf toen bezig met regulering en ontwikkeling. Ontwikkelende planningsautoriteiten als het Ministerie van Huisvesting, het Joods Agentschap en het Joods Nationaal Fonds bouwden hun eigen projecten, terwijl regulerende planningsautoriteiten ontwerpen keurden. Deze bevoegdheid kwam volgens de wet van 1965 toe aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

op grond van zionistische organisaties. Dergelijke kolonies werden soms in één nacht gebouwd: kolonisten bouwden 's nachts een toren met een palissade er omheen om de nederzetting te verdedigen tegen iedereen die het niet eens was met deze plotselinge ruimteclaim. In rustiger tijden kon deze dan evolueren tot een landbouwdorp. Omdat zo'n nederzetting in één nacht opgetrokken moest worden, werden ze opgebouwd uit demontabele, geprefabriceerde bouwelementen. Verder moesten ze op zichtafstand van een andere kolonie gelokaliseerd zijn en toegankelijk per auto. Sharon Rotbard noemt deze nederzettingen een modernistisch paradigma voor de architectuur van het voldongen feit. In de periode van 1936 tot 1939 werden 57 van dergelijke nederzettingen gebouwd.

In 1925 richtte het Joods Nationaal Fonds een comité op ter Hebreuwsing van plaatsnamen. Op basis van bijbelexegese moest het comité voor elke berg, elk dorp, elke vallei et cetera de bijbelse, joodse voorganger terug vinden. Nieuwe nederzettingen werden gekoppeld aan plaatsen uit de Bijbel, hoewel in sommige gevallen zo'n voorganger niet echt bestond. Later zouden de kaarten die het resultaat vormden, gebruikt worden om territoriale aanspraken te legitimeren. Het Palestijnse antwoord kwam in 1946 met de publi-

Een prefab nederzetting. (Bron: Franke, 2003)

De joodse nederzetting Beitar en het Palestijns dorp Nahhalin worden van elkaar gescheiden door olijfgaarden. (Foto AP)

In hun analyses van het Israëliësch planningssysteem tonen Bollens en Yiftachel dat de Israëliësch planning onderscheid maakt tussen Arabische en joodse gebieden en dat Arabische ontwikkeling wordt afgeremd ten voordele van de joodse. Ten eerste is er een territoriale spreiding van publieke budgetten. Investerings in Arabische versus joodse buurten verhouden zich als één staat tot acht. Ten tweede is er restrictieve regulering in Arabische steden, dorpen en buurten. Door bijvoorbeeld plannen voor woningbouw systematisch af te keuren of de goedkeuring te vertragen, ontstaan in de Arabische dorpen oververdichting en woningtekorten. Een derde oorzaak ligt in de Westerse standaarden van de Israëliësch planning die niet altijd stroken met Arabische tradities. Het planningssysteem heeft bijvoorbeeld voorkeur voor een cartesiaans versneden ruimte waarin elk perceel een eenduidige relatie heeft met een eigenaar. Dit staat haaks op de Ottomaanse traditie van gemeenschappelijk grondeigendom.

Yiftachel duidt op drie dimensies van controle van de etnische minderheid die zijn ingebouwd in het Israëliësch planningssysteem. De territoriale dimensie richt zich op 'containment': het concentreren van bepaalde sociale groepen in aangeduide gebieden en het beperken van de uitwisselingsmogelijkheden tussen deze gebieden. Dit gebeurt door het grondbezit van bepaalde groepen te beperken, door expansie van bepaalde nederzettingen systematisch af te keu-

ren of door nieuwe nederzettingen te situëren in de buurt van andere, ter controle. Hoewel een zekere concentratie van bepaalde groepen kan bijdragen tot stedelijke vitaliteit leidt 'containment' dikwijls tot segregatie, met toenemende ongelijkheid tussen groepen tot gevolg. De procedurele dimensie richt zich op de marginalisering van bepaalde groepen door hun toegang tot besluitvormingsprocessen te beperken. De sociaal-economische dimensie ten slotte heeft te maken met de impact van langetermijnplanning op de sociale relaties binnen een maatschappij. Door diensten zoals een cultureel centrum en infrastructuur aan bepaalde groepen te onthouden, neemt hun afhankelijkheid toe.

Van 1967 tot vandaag

Tijdens de Zesdaagse Oorlog in 1967 bezette Israël de Westelijke Jordaanoever, de Gazastrook, de Golanhoogvlakte en de Sinaï woestijn. Van dan af zouden regelmatig verdeelplannen worden opgesteld om een administratieve lijn te trekken tussen Israëliësch en Palestijns of Arabisch grondgebied. Deze plannen beperkten zich dikwijls niet tot het verdelen van het territorium, maar vormden de planologische basis voor de beweging die in 1948 was ingezet: immigratie aanzwengelen en bevolking spreiden over het nieuwe territorium. Vanaf dat moment zou de socialistische vleugel van het zionisme terrein verliezen ten opzichte van de religieuze.

De regering onder de Arbeiderspartij besliste de bezette gebieden te koloniseren. De opmaak van een plan voor de Westelijke Jordaanoever werd toevertrouwd aan de minister van Defensie Yigal Alon. De basis van het plan was vooral militair-strategisch: Israël moest controle houden over de Jordaanoever om vijandige troepen te verhinderen zich daar te groeperen en over gebieden rond Jeruzalem om de toegang tot de stad te vrijwaren. De Palestijnen kregen twee regio's op het langgerekte plateau parallel aan de Jordaan, waar ook Jeruzalem op ligt: Nabloes en Hebron. Deze zouden onderling verbonden worden door wegen en met Jordanië via een corridor via Jericho. Ook de vallei van de Jordaan zou verbonden worden met de rest van Israël door een weg. Het plan voorzag in een serie nederzettingen voor landbouw en controle in de door Israël opgeëiste delen van de Westelijke Jordaanoever. Tussen 1967 en 1977 werden op de Westelijke Jordaanoever vijftien à eenentwintig – afhankelijk van de geconsulteerde bron – landbouwdorpen gebouwd. Ze werden opgebouwd volgens een orthogonaal raster om efficiënte landbouw mogelijk te maken. De bedoeling was om de Westelijke Jordaanoever te verdelen tussen de aanpalende landen, respectievelijk Israël en Jordanië, want vermenging van de twee groepen was niet de bedoeling, maar verdrijving van de bestaande bewoners evenmin.

In 1977 verloor de Arbeiderspartij de macht aan de religieuze Likud-partij. De drijfveer achter de kolonisatie verschoof. Vanaf 1977 verschenen nieuwe, kleine nederzettingen van religieus geïnspireerde kolonisten op de toppen van het plateau boven Jordaanvallei: het 'Bijbelse hartland'. Het plan Alon werd vervangen door het plan van Drobles. Dit plan voorzag in nieuwe nederzettingen temidden van gebieden die dichtbevolkt waren door Arabieren. Drobles' plan bevatte clusters van nederzettingen, onder andere op het plateau. Nederzettingen werden vooral gelokaliseerd rondom Palestijnse steden of dorpen en langs verbindingswegen. Het plan moest de vorming van een aaneengesloten Palestijns territorium verhinderen. Vanaf de jaren tachtig verschenen geïsoleerde slaapdorpen op heuveltoppen zonder agrarisch achterland. Deze kolonies hebben een concentrische opbouw met aan de randen cul-de-sacs en in

het midden de 'kwetsbare' publieke functies, zoals scholen en winkels. De straten vallen samen met de hoogtelijnen, loodrecht op de zichtlijnen richting vallei. De compacte, concentrische bouw probeert een soort gemeenschapsgevoel te symboliseren en schakelt de bewoners in voor surveillance tegen eventuele aanvallen. De kolonies lijken in vele opzichten op de 'gated communities' die op datzelfde moment massaal uit de grond rezen in de Verenigde Staten. Velen werden gebouwd met de bedoeling later sterker te staan bij nieuwe onderhandelingsrondes. In die zin komen ze voort uit dezelfde logica van het voldongen feit als de kibboetsen en de mosjavit.

Dichter bij de landsgrenzen van voor 1967 ontstonden kolonies die bewoners aantrokken door het vooruitzicht van een goedkope woning in het groen. Ze vormen verre suburbs van steden in Israël. In 1979 werd het verbod op vastgoedtransacties voor particulieren opgeheven waardoor het aantal kolonies met privé-kapitaal gebouwd toenam. De bouwstijl volgde de verschuiving van de drijfveer: de functionalistische, aan het socialisme appellerende architectuur van de landbouwnederzettingen werd vervangen door een postmodernistische stijl met zuilen en boogjes, die refereert aan de Bijbelse geschiedenis. Religie en geld vormden voortaan de drijfveer. Van het opbouwen van een modelmaatschappij was weinig sprake meer. In 1981 publiceerde Ariel Sharon, toen minister van Nederzettingen, zijn eigen verdeelplan. Daarna bleef het een decennium stil. Door de eerste intifadah, de slachting in de vluchtelingenkampen van Sabra en Shatila in 1982 en het groeiende aanzien van het Palestijnse verzet bij de internationale gemeenschap werd de publieke opinie wereldwijd meer pro-Palestijns. Vanaf de jaren negentig werden regelmatig nieuwe onderhandelingsrondes georganiseerd die steeds in een nieuw verdeelplan resulteerden: de Oslo-akkoorden (1993-1999), het Beilin-Abu Mazen plan (1995), het Barak-Clinton plan van Camp David (2000) en het plan Sharon (2002). In tegenstelling tot de oude plannen zijn dit geen unilaterale plannen. De oppervlakte en de fragmentatie van het territorium dat onder – beperkt – Palestijns gezag kwam, wisselde mee met de samenstelling van de Israëlische regering. Elk verdeelplan heeft

aangetoond dat het scheiden van de twee partijen door ze te bevatten in één coherent territorium onmogelijk is. De verregaande verweving tussen Israëlische kolonies en Palestijnse dorpen en steden maakt het onmogelijk om een ononderbroken lijn rond beide gebieden te trekken. Telkens moeten er kunstgrepen worden toegepast. Dit was al zo in 1967 en de verdergaande kolonisering heeft het niet gemakkelijker gemaakt.

Deze bloemlezing uit de geschiedenis van het Israëlisch-Palestijns conflict toont aan dat ruimtelijke planning het conflict beïnvloedt. Planning met segregatie van verschillende bevolkingsgroepen tot doel bemoeilijkt het opbouwen van wederzijds begrip en tolerantie. De ruimtelijke structuur die zo wordt gecreëerd bestendigt bestaande onevenwichtigheden. Ruimtelijke planning wordt gehanteerd om allerlei eisen, zoals op land of op identiteit, te legitimeren. Planningsinstrumenten worden oneigenlijk toegepast: kaarten, plannen en verordeningen zijn geen louter technische maar ook geopolitieke instrumenten.

Er zijn wel tekenen van verzet. De wet op het beheer van onbewaakt land laat niet toe dat gecultiveerd land wordt onteigend. Palestijnen maken van deze wet gebruik om de groei van Israëlische nederzettingen in te perken door snel olijfbomen aan te planten tot tegen de grenzen van kolonies. Palestijnen gebruiken de Israëlische wetgeving tegen de Israëlische volgens dezelfde logica van het creëren van voldongen feiten in één nacht tijd. Met dit soort informele stedenbouw vechten Palestijnen een guerrillaoorlog uit met het centrale Israëlische planningsstelsel. De vraag dringt zich op of ruimtelijke planning ook kan worden ingezet om het conflict te ontzenuwen.

Wiet Vandaele is burgerlijk ingenieur-architect en gespecialiseerd in stedenbouw en ruimtelijke ordening aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij werkt momenteel voor het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Ruimtelijke Planning.

Literatuurselectie

- Ariga (2004) The Balfour Declaration. In: Peace: Historic Documents and Treaties. <<http://www.ariga.com/treaties/balfour.shtml>> Laatst bezocht: 23 januari 2005.
- Benvenisti, M. (2000) Sacred Landscape. The buried History of the Holy Land since 1948. Berkeley: University of California Press.
- Bollens, S.A. (1998) Urban Planning amidst Ethnic Conflict: Jerusalem and Johannesburg. In: Urban Studies 35, no. 4, pp. 729-750.
- Catherine, L. (2002) Palestina: de laatste kolonie? Berchem: EPO.
- Catherine, L., Neuter, W. de & N. Chomsky (1998) De Palestijnen. Een volk teveel? Berchem: EPO.
- Dovey, K. (1999) Framing Places. Mediating power in built form. Londen: Routledge.
- Franke, A. (red.) (2003) Territories. Islands, camps and other states of utopia. Berlin: KW – Institute for contemporary art.
- Isseroff, A. (2005) The Alon Plan. In: A Brief History of Israel and Palestine and the Conflict. <<http://www.mideastweb.org/alonplan.htm>> Laatst bezocht: 23 januari 2005.
- Sorkin, M. (ed.) (2002) The next Jerusalem. Sharing the divided city. New York: The Monacelli Press.
- Turner, M. (2004) Tel Aviv. Ville en mouvement. Lezing aan het CIVA naar aanleiding van het voordragen van Tel Aviv als werelderfgoed UNESCO, 18 mei 2004.
- Watson, S. & K. Gibson (1995) Postmodern Cities and Spaces. Oxford: Blackwell Publishers.
- Weizman, E. & R. Segal (red.) (2003) Une Occupation Civile. La politique de l'architecture israélienne. Tel Aviv: Babel.